

ANETA FIRLEJ-BUZON

SARAH SOPHIA BANKS ORAZ BELLA CLARA LANDAUER
— KOLEKCJONERKI EFEMERYCZNEGO DZIEDZICTWA
PIŚMIENNICZEGO

Kolekcjonerstwo druków niekonwencjonalnych. Sylwetki kolekcjonerek: Brytyjki Sarah S. Banks (1744–1818) oraz Amerykanki Belli C. Landauer (1874–1960). Aktualny stan wiedzy na temat wykorzystania do celów naukowych zgromadzonych przez nie zasobów druków ulotnych i okolicznościowych przechowywanych obecnie w różnych placówkach bibliotecznych i instytucjach naukowych.

SŁOWA KLUCZOWE: Sarah S. Banks, Bella C. Landauer, druki ulotne i okolicznościowe, kolekcjonerstwo

WSTĘP

Środowisko bibliotekarzy stopniowo oraz przez stosunkowo długi czas odkrywało przed użytkownikami wyodrębnione ze zbiorów głównych zasoby druków ulotnych i okolicznościowych, zarówno w postaci pojedynczych dokumentów, jak i ich celowo tworzonych kolekcji. Także formy pracy z tego rodzaju dokumentami stały się przedmiotem bibliotekarskiej refleksji w literaturze fachowej dopiero w XX stuleciu. W świetle tekstu Krzysztofa Migonia *Bibliologia o drukach ulotnych i okolicznościowych* pierwsza wzmianka na temat sposobów postępowania z publikacjami niekonwencjonalnymi przechowywanymi w bibliotekach pochodzi z opublikowanego w 1922 roku tekstu *Flugblatt und Zeit*, autorstwa związanego z Bawarską Biblioteką Państwową niemieckiego historyka książki Karla Schottenlohera¹. Od tego czasu reprezentanci środowiska książki i biblioteki, w tym również autorzy związani z placówkami naukowo-badawczymi, na przykład lon-

¹ Krzysztof MIGOŃ, *Bibliologia o drukach ulotnych i okolicznościowych*, [w:] *Druki ulotne i okolicznościowe — wartości i funkcje*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2004, s. 14.

dyńskim Reading University, oraz bibliotekami naukowymi, podejmowali liczne próby upowszechniania sposobów pracy z materiałami niekonwencjonalnymi oraz przybliżania czytelnikom wartości faktograficznej tych dokumentów. Od lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia ukazały się między innymi książki Johna Lewisa *Printed Ephemera. The Changing Uses of Type and Letterforms in English and American Printing* (1962), *Collecting Printed Ephemera* (1976), Alana Clintona *Printed Ephemera: Collection, Organization and Access*, Williama Fentona *Railway Printed Ephemera* (1992), Williama W. Weavera *Culinary Ephemera: An Illustrated History* (2010). W niektórych z tych publikacji prezentowano, w postaci ilustracji, egzemplarze druków ulotnych pochodzących ze zbiorów tytułowych bohaterów niniejszego tekstu — między innymi książka A. Clintona *Printed Ephemera: Collection, Organization and Access* zawierała ogłoszenia z kolekcji Belli Clary Landauer. Z kolei monumentalna *The Encyclopedia of Ephemera. A Guide to the Fragmentary Documents of Everyday Life for the Collector, Curator, and Historian*, stanowiąca pokłosie kilkudziesięciu lat pracy badacza i kolekcjonera dokumentów ulotnych i okolicznościowych Maurice’a Rickardsa, uzupełniona oraz wydana w roku 2000, już po śmierci pomysłodawcy, dzięki kierowanemu przez Michaela Twymana zespołowi badaczy z Wydziału Typografii i Komunikacji Graficznej Uniwersytetu Reading, zawiera w swojej treści liczne odniesienia do zasobów zgromadzonych przez B.C. Landauer. Choć nie pominięto tu informacji o wkładzie Sarah S. Banks w zachowanie określonych typów publikacji efemerycznych, między innymi biletów wizytowych oraz wizytówek, to jednak poszukiwania bibliograficzne wskazują, że zasób stworzony przez B.C. Landauer został w zdecydowanie większym stopniu rozpoznany oraz opisany². Przyczyniła się do tego sama twórczyni zbioru, określana w Nowym Jorku mianem „the First Lady of Ephemera”. Od lat trzydziestych XX wieku, dzięki pomocy Nowojorskiego Towarzystwa Historycznego, B.C. Landauer publikowała kilku- i kilkunastostronicowe broszury, katalogi oraz książki na temat wybranych typów materiałów efemerycznych lub druków dotyczących określonej treści, pochodzących ze zgromadzonego, ciągle rozbudowywanego zbioru. Były to między innymi *“Chalking the Hat,” Etc. from the Collections of Bella C. Landauer* (1930), *Some Alcoholic Americana from the Collection of Bella C. Landauer* (1932), *Some Aeronautical Music from the Collection of Bella C. Landauer* (1933), *Some Japanese Balloon Prints from the Collection of Bella C. Landauer* (1935), *Some American billheads from the collection of Bella C. Landauer at the New-York Historical Society* (1949), *Some Terpsichorean Ephemera, from the Collections of Bella C. Landauer at the New York Historical Society* (1953). Wybrane przedmioty kolekcjonerskiej pasji B.C. Landauer były też prezentowane na wystawach organizowanych w Anderson Galleries, o czym świadczą broszury publikowane przez tę instytucję, między in-

² *The Encyclopedia of Ephemera. A Guide to the Fragmentary Documents of Everyday Life for the Collector, Curator, and Historian*, London-New York: British Library 2000, s. 4.

nyymi: *Libraries of: Mts. Bella C. Landauer; James Mortimer Montgomery; Mrs. Palmer Campbell: 1927/1/10* (1927). Także po śmierci zbieraczki ukazywały się wydawnictwa wykorzystujące oraz popularyzujące oryginalny zasób, szczególnie jego część zachowaną w Nowojorskim Towarzystwie Historycznym. Dowodami zainteresowania badaczy wartością faktograficzną kolekcji B.C. Landauer mogą być na przykład opracowany przez Mary Black oraz opublikowany w 1976 roku album pt. *American Advertising Posters of the Nineteenth Century: From the Bella C. Landauer Collection of the New-York Historical Society*, prezentujący reprodukcje 100 wydanych w Nowym Jorku plakatów reklamowych pochodzących z drugiej połowy XIX wieku, wydana w 1989 roku książka Thomasa Pinneya *A History of Wine in America from the Beginnings to Prohibition*, w której autor przywołał zarówno ilustracje ze zbioru Landauer, jak i dane ze zgromadzonych przez nią etykiet winiarskich, wskazujących na przykład pierwsze miejsca przeznaczone pod uprawę winnej latorośli w Ameryce Północnej, czy edytowana w 2002 roku praca Christophera J. Murreya *Benjamin Franklin: Biographical Overview and Bibliography*, której treść zilustrowano unikatowymi efemerycznymi portretami Benjamina Franklina oraz Abrahama Lincolna. Z rozproszonego zasobu stworzonego dzięki Belli C. Landauer korzystają obecnie liczni badacze, należy więc przypuszczać, że wzrośnie liczba publikacji, do których źródła stanowić będzie kolekcja „the First Lady of Ephemera”.

Warto dodać, iż zasługi w zakresie upowszechniania wiedzy o zbiorze B.C. Landauer miało Ephemera Society of America, które wydało między innymi książkę *Cameo Cards & Bella C. Landauer* (1992), a także na łamach „Ephemera News” prezentowało teksty o kolekcji, w tym również przedrukowując artykuły pisane w drugiej ćwierci XX wieku przez samą Landauer, np. *Literary Allusions in American Advertising*³.

Pasja kolekcjonerska Sarah S. Banks w zakresie druków ulotnych była do tychczas opisywana w dużo mniejszym zakresie. Znacznie więcej uwagi poświęcili tej postaci numizmatycy, którzy swoje zainteresowania badawcze w ogromnej liczbie przypadków ograniczali do zbioru unikatowych monet przez nią kolekcjonowanych. Z tej przyczyny publikacje podnoszące wyłącznie te kwestie, choć z pewnością interesujące dla badaczy zajmujących się zjawiskiem kolekcjonerstwa, zostaną w niniejszym tekście pominięte. Spośród zaś opracowań odnoszących się do gromadzenia przez Sarah S. Banks dokumentów efemerycznych należy wymienić wydany w 2004 roku tekst Anthony’ego Pincotta *The Book Tickets of Miss Sarah Sophia Banks*⁴. Publikacja ukazała się na łamach „The Bookplate Journal” — londyńskiego czasopisma edytowanego przez powstałe w 1972 roku

³ *Literary Allusions in American Advertising*, article by Bella C. Landauer, *Ephemera News* (11) 1993, nr 4, supplement, s. 1–4.

⁴ Anthony PINCOTT, *The Book Tickets of Miss Sarah Sophia Banks*, *The Bookplate Journal* 2004, nr 2, s. 3–30.

The Bookplate Society — międzynarodowe, nieformalne stowarzyszenie kolekcjonerów, bibliofilów oraz artystów tworzących ekslibrisy (<http://www.bookplatesociety.org/>)⁵. W tym samym roku, także nakładem stowarzyszenia, opublikowano opracowanie zatytułowane *The Book Tickets of Miss Sarah Sophia Banks (1744–1818)*. Upowszechnianiem wiedzy o kolekcjonerskiej aktywności Sarah S. Banks zajmuje się ostatnio również znane wszystkim miłośnikom druków ulotnych British Ephemera Society (<http://www.ephemera-society.org.uk/>), które na swoich stronach internetowych prezentuje informacje o wydanej w 2013 roku książce Arlene C. Leis pt. *Sarah Sophia Banks. Femininity, Sociability and the Practice of Collecting in Late Georgian England*⁶. Autorka pracy w treści bloga <http://ephemeraresources.blogspot.com/>, popularyzowanego także w sieciowym serwisie British Ephemera Society, przybliży czytelnikom postać, zbieracką aktywność oraz zasób druków ulotnych i okolicznościowych zgromadzonych przez Sarah S. Banks. Polskim czytelnikom postaci kolekcjonerek druków ulotnych i okolicznościowych niestety nie są znane.

KOLEKCJONERSTWO DRUKÓW NIEKONWENCJONALNYCH

Rosnące zainteresowanie przydatnością publikacji efemerycznych do badań naukowych, potwierdzone między innymi przez uczonych różnych specjalizacji stale poszukujących faktów i danych zawartych wyłącznie w zasobach tego rodzaju materiałów przechowywanych w bibliotekach, nie budzi obecnie wątpliwości. W świetle danych pochodzących ze statystyk Biblioteki Bodlejańskiej kolekcją najchętniej obecnie przeszukiwaną przez uczonych, zarówno związanych z Uniwersytetem Oksfordzkim, jak i pochodzących spoza tego ośrodka, jest zbiór druków ulotnych i okolicznościowych stworzony przez wieloletniego pracownika ksiąźnicy, papirusologa oraz egiptologa Johna de Monins Johnsona (1882–1956). Warto wspomnieć, że ten unikatowy zasób, obejmujący szerokie spektrum historii społecznej, poczynwszy od XVI stulecia, w tym między innymi dzieje poligrafii, znany jest od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku jako *John*

⁵ Stowarzyszenie kontynuuje idee założonego w 1891 roku przez brytyjskich kolekcjonerów i bibliofilów Ex Libris Society, obecnie The Bookplate Society zajmuje się przede wszystkim organizowaniem licznych wystaw, głównie w bibliotekach publicznych, uniwersyteckich, ośrodkach akademickich, muzeach i galeriach, upowszechnianiem dzięki publikacjom zwanym wiedzy o współczesnych kolekcjach ekslibrisów zarówno prywatnych, jak i gromadzonych przez instytucje publiczne oraz stowarzyszenia, np. heraldyczne, wydawnicze; towarzystwo publikuje dwa półroczniki „The Bookplate Journal” i „The Bookplate Society Newsletter”; jego członkowie spotykają się w każdą sobotę w londyńskiej siedzibie organizacji, za: *The Bookplate Society History*, <http://www.bookplatesociety.org/history.htm> [dostęp: XII 2015].

⁶ Arlene C. LEIS, *Sarah Sophia Banks. Femininity, Sociability and the Practice of Collecting in Late Georgian England*, York: University of York 2013.

Johnson Collection of Printed Ephemera. Co ciekawe, ta oryginalna, jedna z największych (licząca ok. 1,5 miliona dokumentów) i jednocześnie najważniejszych na świecie kolekcji dokumentów życia społecznego była w 1993 roku przedmiotem pionierskiego projektu digitalizacyjnego *Toyota City Imaging Project*. Jego cel stanowiła między innymi ochrona cennych, w przeważającej większości zachowanych w jednym egzemplarzu, historycznych druków, przy jednoczesnym zapewnieniu badaczom jak największej dostępności do źródeł w postaci oddającej ich oryginalną formę. Realizację tej eksperymentalnej wówczas inicjatywy chętnie opisywano w literaturze naukowej i fachowej z zakresu informacji naukowej, bibliotekoznawstwa oraz archiwistyki. Głównie za sprawą opublikowanej w 1993 roku pracy Petera Robinsona *The Digitization of Primary Textual Sources* oraz artykułów prezentowanych między innymi w „Audiovisual Librarian”, „Microform Review”, „DESIDOC Bulletin of Information Technology” problem wartości źródłowej dokumentów ulotnych i okolicznościowych, kwestia ich ochrony, a także intensywniejszego wykorzystania w badaniach naukowych wartości dokumentacyjnej druków efemerycznych stała się przedmiotem ożywionej dyskusji⁷. Przy tej okazji wiele różnych typów bibliotek, między innymi biblioteki naukowe i biblioteki szkół artystycznych, ujawniło zachowane wśród gromadzonych klasycznych zasobów bibliotecznych oryginalne zbiory efemeryczne. Ukazywano przy tym dzieje powstania tego rodzaju unikatowych źródeł o historycznej wartości. Zainteresowanie budzi także wartość artystyczna materiałów ulotnych i okolicznościowych, co znalazło swój wyraz między innymi w realizowanym od 1992 roku programie UNESCO *Memory of the World International Register*.

Znaczenie publikacji efemerycznych dla nauki o książce dokumentują prace bibliologów, bibliotekoznawców, historyków typografii, historyków sztuki, naukowców, medioznawców i innych zainteresowanych typami druków ulotnych i okolicznościowych, ich genezą, historią, ewolucją, wartością użytkową oraz źródłową. Od wielu lat przedmiotem sporów i dyskusji naukowych są najdawniejsze typy dokumentów efemerycznych, między innymi publikowane w mogunckim warsztacie Johanna Gutenberga masowo tłoczone kalendarze, listy odpustowe, także produkowane nieco później katalogi będące pierwocinami druków reklamowych, jak również inne formy materiałów. Nie ulega wątpliwości, że historia dokumentów efemerycznych kształtowała się wraz z rozwojem sztuki drukarskiej oraz powszechnej komunikacji. Przedmiot studiów badaczy stanowi również wiedza dotycząca procesu powstawania zbiorów tych wydawnictw, gromadzonych zarówno przez instytucje naukowe, jak biblioteki, archiwa czy

⁷ Opublikowano m.in. Richard GARTNER, *Digitising the Bodleian?*, *Audiovisual Librarian* (19) 1993, nr 3, s. 220–223; Rochna SRIVASTAVA, *Digitisation of Special Collections. National and Academic Libraries' Examples*, *DESIDOC Bulletin of Information Technology* (obecnie *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*) (24) 2004, nr 5, s. 7; Richard GARTNER, *Conserving by Numbers. Introducing Digital Imaging into Oxford University*, *Microform Review* (obecnie *Microform and Digitization Review*) (23) 1994, nr 2, s. 49–52.

muzea, jak i kolekcjonerów prywatnych, niezwiązanych z placówkami ustawowo obowiązującymi do zachowywania piśmienniczego dziedzictwa kultury. Uczeni badają tu miejsce tych materiałów wśród innych zbiorów bibliotecznych, wyodrębnione kolekcje publikacji efemerycznych ukazujące bogactwo różnych ich rodzajów i form, jak również dokumenty pochodzące od określonych autorów, na przykład instytucji nauki, kultury, administracji, bądź kierowane do konkretnych czytelników.

Prywatne kolekcje druków ulotnych i okolicznościowych są w takim samym stopniu interesujące, jak chętnie opisywane w literaturze naukowej prywatne kolekcje książek. Szczególne zaciekawienie badaczy kultury książki wywołują ważne z punktu widzenia bibliotekoznawstwa intencje i cele autorów gromadzących zbiory dokumentów efemerycznych, związki twórców tych zasobów z archiwizowanym obszarem kultury, określonym zakresem przedmiotowym, chronologicznym lub topograficznym. Uczeni koncentrują swoją uwagę na okolicznościach powstawania tego rodzaju zbiorów, ich historii, w tym na zagadnieniach praktycznych, jak na przykład stosowanych przez kolekcjonerów sposobach pozyskiwania dokumentów, kryteriach ich wyboru, selekcji, specjalizacji, porządkowania oraz przechowywania. Interesujące są także możliwości lub warunki praktycznego wykorzystania zgromadzonych wydawnictw, procesy ich przekazywania spadkobiercom i wreszcie — darowanie ich bibliotekom, archiwom, muzeom lub innym instytucjom w celu publicznej prezentacji i udostępniania.

Zagadnienia odnoszące się do prywatnych kolekcji dokumentów niekonwencjonalnych, które stawały się następnie intensywnie wykorzystywanymi zbiorami o niepodważalnej wartości naukowej, historycznej, nie były dotychczas przedmiotem żywo omawianym w krajowej literaturze naukowej. Natomiast w badaniach uczonych spoza naszego kraju jak dotąd intensywnie przyglądano się zasobom tworzonym przez znanych kolekcjonerów druków niekonwencjonalnych, między innymi uchodzącego za pierwszego zbieracza druków ulotnych, sławnego bibliofila Samuela Peppysa (1633–1703), którego kolekcja materiałów efemerycznych wzbogaciła zbiory biblioteki Magdalene College na Uniwersytecie Cambridge, a także wspomnianego już darczyńcę Biblioteki Bodlejańskiej Johna de Monins Johnsona czy Maurice’a Rickardsa — znanego popularyzatora wiedzy o publikacjach ulotnych, autora wzmiankowanej już, opracowywanej od 1977 roku, *The Encyclopedia of Ephemera*. Warto dodać, że zaciekawienie badaczy wzbudzały postacie samych kolekcjonerów, środowiska, z których się wywodzili, zdobyte wykształcenie, zainteresowania związane ze zbieracką pasją, jak również jej geneza, a wreszcie same zbiory, ich charakter oraz przydatność do badań, choćby z zakresu rozwoju sztuki drukarskiej.

Znacznie mniej miejsca poświęcono dotychczas kolekcjonerkom, szczególnie kobietom gromadzącym tytułowy rodzaj wydawnictw. Fakt ten należy łączyć z przewagą mężczyzn wśród zbieraczy książek, co podkreślali autorzy publikacji

poświęconych pasji kolekcjonerskiej, między innymi Thomas Frognał Dibdin — angielski bibliograf, pomysłodawca, organizator i sekretarz pierwszego w Anglii klubu zrzeszającego bibliofilów oraz wydawców — elitarnego Roxburghe Club, autor nie tylko licznych prac poświęconych głównie bibliografii, lecz także wydanego w 1809 roku, czterokrotnie wznawianego w ciągu XIX stulecia bestselleru *Bibliomania, or Book-madness: A Bibliographical Romance*⁸. T.F. Dibdin zawarł w nim interesujące spostrzeżenie, że tytułowa miłość do książek to „przypadłość, która swoje ataki ogranicza wyłącznie do płci męskiej, a wśród nich, do ludzi wyższych i średnich klas społecznych”⁹. Ponad sto lat później słowa te powtórzył w swoich, publikowanych w latach trzydziestych ubiegłego stulecia, pracach poświęconych kolekcjonerstwu książek (jak np. *The Anatomy of Bibliomania* oraz *The Fear of Books*) Holbrook Jackson — popularny brytyjski dziennikarz, pisarz i wydawca¹⁰. W ostatniej z wymienionych pozycji stwierdził arbitralnie: „kobiety nie są kolekcjonerkami”¹¹. Ustalenia tego rodzaju kwestionowane były na łamach wydawanych w tym samym czasie czasopism oraz innych publikacji adresowanych do miłośników książek i materiałów antykwarycznych. Propozycje inicjatyw aktywizujących kolekcjonerki pojawiły się między innymi w redagowanym przez edytora, wydawcę i kolekcjonera Charlesa Fredericka Heartmana miesięczniku „The American Book Collector”. W numerze z sierpnia 1933 roku działaczka społeczna i polityczna, pierwsza kobieta wybrana do Rady Miejskiej Nowego Jorku, Genevieve Beaver Earle w eseju pt. *Pandora Buys a Book: A Collector in Search of an Author* pisała co prawda, że „kraina Bibliofilia to Eden, który zamieszkują wyłącznie Adamowie posiadający komplet zeber”, ale apelowała jednocześnie do zbieraczek-bibliofilek o większą aktywność¹². Earle zachęcała miłośniczki książek realizujące kolekcjonerskie pasje do organizowania własnych klubów i stowarzyszeń, zrzeszania się, informowania o swojej pracy oraz popularyzowania wiedzy o cennych zbiorach. Zgodnie z opracowaniem Kurta Zimmermana *The Trials and Tribulations of a Woman Book Collector*, pochodzącego z serwisu *American Book Collecting* (<http://www.bookcollectinghistory.com/>), bezpośrednim powodem powstania tekstu Genevieve B. Earle, powielonego później w broszurze opublikowanej w postaci świątecznej kartki przed Bożym Narodzeniem 1933 roku, było to, że odmówiono jej wstępu do zrzeszającego nowojor-

⁸ Thomas F. DIBDIN, *Bibliomania, or Book-madness. A Bibliographical Romance*, London 1809.

⁹ „[...] has almost uniformly confined its attacks to the *male* sex, and, among these, to people in the higher and middling classes”, *ibidem*, s. 11.

¹⁰ Holbrook JACKSON, *The Fear of Books*, London-New York: University of Illinois Press 1932.

¹¹ „Women are not collectors”, *ibidem*, s. 137.

¹² „The Land of Bibliophilia must be the Garden of Eden with the Adams in complete possession of all their ribs”, Genevieve B. EARLE, *Pandora Buys a Book. A Collector in Search of an Author*, The American Book Collector 1933, nr 8.

skich bibliofilów Glorier Club, mimo że jej kolekcja poświęcona twórczości Emily Dickinson była już wówczas znana w środowisku zbieraczy oraz znalazł się klubowicz wyrażający gotowość wprowadzenia jej do klubu¹³. Warto przypomnieć tu znane kolekcje, w tym zbiory o wartości naukowej lub wyrosłe z zainteresowań nauką, stworzone przez kobiety, między innymi Diane de Poitiers, Katarzynę Medycejską, Louise de Lorraine, Françoise d'Aubigné, Marquise de Maintenon, Madame de Pompadour. Co ciekawe, zasoby te, jak i postacie ich twórczyń, zostały szczegółowo opisane przez francuskiego bibliofila Ernesta Quentin-Baucharta w obszernej pracy *Les Femmes Bibliophiles de France (XVIe, XVIIe, & XVIIIe siècles)*, pochodzącej z roku 1886¹⁴. Jednak fakty te pomijano lub traktowano jako wyjątki potwierdzające tezę, że wyłącznie mężczyźni predestynowani są do gromadzenia wartościowych zbiorów bibliofilskich.

Na gruncie polskiego bibliofilstwa swoje zbierackie pasje, w tym także w zakresie niektórych rodzajów materiałów włączanych tradycyjnie do grupy druków niekonwencjonalnych, rozwijały między innymi pisarka oraz autorka książek dla dzieci Konstancja Biernacka (1773–1842); związana ze Lwowem Helena Dąb-
czańska (1863–1956); literatka, kolekcjonerka, członkini Koła Miłośników Ekslibrisu Zuzanna Rabska (1882–1960); założycielka Koła Miłośników Ekslibrisu (1968) Julia Mierka-Miękicka (1899–1987) oraz bibliotekarka, pionierka badań historii papiernictwa i filigranów Jadwiga Siniarska-Czaplicka (1913–1986). Postacie bibliofilek przybliżał czytelnikom Edward Chwalewik w publikacji *Bibliofilki polskie XV–XVIII wieków i ich upodobania ekslibrisowe*¹⁵. Krzysztof Pomian, który w publikacji *Zbieracze i osobliwości. Paryż — Wenecja XVI — XVIII wiek* opisał dzieje prywatnego kolekcjonerstwa, jego kulturotwórczej roli oraz historie kolekcji osobliwych, w 2015 roku, w cyklu wykładów „Oświeceniowa Republika Władców”, przedstawił postać „kolekcjonerki imperialnej”, cesarzowej rosyjskiej Katarzyny II, inicjatorki petersburskiego Ermitażu¹⁶. Ten bardzo pobieżny, ograniczony przegląd literatury przedmiotu, odnoszący się do polskich autorów opisujących postacie kobiet zainteresowanych gromadzeniem dokumentów niekonwencjonalnych, warto uzupełnić o książkę Renaty Tańczuk *Ars colligendi. Kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*, w której poświęciła ona uwagę problemowi wartościowania gromadzonych przedmiotów w kontekście

¹³ Kurt ZIMMERMAN, *The Trials and Tribulations of a Woman Book Collector*, *American Book Collecting*, <http://www.bookcollectinghistory.com/2011/11/trials-and-tribulations-of-woman-book.html> [dostęp: XI 2015].

¹⁴ Ernest QUENTIN-BAUCHART, *Les Femmes Bibliophiles de France*, Paris: D. Morgand 1886.

¹⁵ Edward CHWALEWIK, *Bibliofilki polskie XV–XVIII wieków i ich upodobania ekslibrisowe*, Bielawa (właśc. Kraków) 1942.

¹⁶ *Kolekcjonerstwo imperialne. Katarzyna II*, <http://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/wydarzenia/kolekcjonerstwo-imperialne-katarzyna-ii> [dostęp: XII 2015].

podziału kultury, między innymi na materialną, motywacji kolekcjonerów oraz związków między kolekcjonerami a przedmiotami ich pasji.

Wydaje się, że zainteresowanie uczonych kolekcjonerstwem kobiet w zakresie druków ulotnych i okolicznościowych jest interesującym, niedostatecznie jeszcze opracowanym polem badawczym. Przyczyną tego stanu rzeczy mogą być między innymi dwa zjawiska — względy społeczne i ekonomiczne, zauważalnie oraz generalnie warunkujące kobiecą pasję zbieracką, a także powszechne postrzeganie publikacji ulotnych jako rodzaju zbioru niemającego charakteru kolekcjonerskiego. Pierwsza kwestia, na którą nakładało się także wiele innych czynników, istotnie wpływała na liczbę kobiet zainteresowanych kolekcjonerstwem i tworzących zbiory, ograniczając krąg zbieraczek, na przykład wśród polskich kolekcjonerek głównie zbieraczek sztuki, do najbardziej znanych postaci, jak między innymi Izabela Lubomirska czy Izabela Czartoryska. Problem drugi, dotyczący kolekcjonowanych przedmiotów, ich wartości dla kolekcjonera, przybliżony został między innymi za sprawą publikacji Waltera Benjamina, który podkreślał intymne relacje między zbieraczami a gromadzonymi przez nich przedmiotami¹⁷. W przypadku druków ulotnych i okolicznościowych, produkowanych z myślą o doraźnym wykorzystaniu, noszących w przeważającej większości przypadków ślady owej doraźności, chwilowej aktualności, tymczasowości oraz ulotności, zarówno w nazwie, jak i materiale, z którego się je wytwarza, ważne wydaje się spostrzeżenie Benjamina, iż „prawdziwy kolekcjoner wyzwala przedmiot z jego uwikłań funkcjonalnych”¹⁸.

Warto przypomnieć, że na gruncie krajowym prace poświęcone wybranym rodzajom druków ulotnych i okolicznościowych oraz ich kolekcjom przybliżyli między innymi Wojciech Kaczorowski w opracowaniu *Polskie druki bibliofilskie. Broszury i druki ulotne* (1996), Paweł Banaś w obszernej pracy *Orbis pictus. Świat dawnej karty pocztowej* (2005) oraz Aneta Firlej-Buzon w książce *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródła do badań dziejów i kultury Dolnego Śląska lat 1945–1956* (2013).

Co ciekawe, obecnie propagowaniem bibliofilskiej aktywności zbieraczek w zakresie druków ulotnych i okolicznościowych zajmują się przede wszystkim biblioteki, głównie naukowe. Placówki te, przechowując przekazane w darze zasoby lub fragmenty pieczołowicie budowanych kolekcji, przybliżają współczesnym użytkownikom postacie ich twórczyń, jak również wiadomości o procesie ich gromadzenia.

¹⁷ Walter BENJAMIN, *Unpacking My Library. A Talk about Book Collecting*, [w:] *idem, Illuminations*, New York: Schocken 1969, s. 67.

¹⁸ Walter BENJAMIN, *Pasaże*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005, s. 234.

SARAH SOPHIA BANKS: KOLEKCJONERKA OSIEMNASTOWIECZNYCH
DRUKÓW ULOTNYCH

Sarah Sophia Banks (1744–1818), jedyna siostra sir Josepha Banksa, sławnego botanika i długoletniego prezesa Towarzystwa Królewskiego, znana jest przede wszystkim jako kolekcjonerka numizmatów. Jej zbiór, liczący około dziewięciu tysięcy unikatowych monet, żetonów oraz medali, w tym monet ze środkowej i wschodniej Europy, Afryki, Australii, a także Ameryki Północnej, został przekazany w 1818 roku londyńskiemu Royal Mint Museum. Dar spadkobierców zbieraczki, prezentujący ewolucję pieniądza, historię jego obiegu, kunszt rzemiosła menniczego i sztuki medalierskiej, znacząco powiększył zasoby muzeum funkcjonującego wówczas od dwóch lat. Zainteresowania zbierackie Sarah nie zawężyły się jednak do numizmatyki, obejmowały także książki oraz inne przedmioty antykwaryczne. Sam ten fakt wyróżnia zbieraczkę w gronie uznanych kolekcjonerów.

Pasję zbieracką Sarah dzieliła ze swoim sławnym bratem, kolekcjonerskie hobby rozwijali także inni członkowie rodziny Banksów, między innymi jeden z dziadków. Według danych zebranych przez Johna Gascoigne'a Joseph już w dzieciństwie kolekcjonował zbiory fauny i flory, tworzył między innymi zielniki, w czym naśladowała go jego młodsza siostra, kierując swoją młodzieńczą energię w stronę kolekcjonerstwa, później zaś aktywnej pomocy bratu w jego badaniach i karierze naukowej. Samodzielnych badań naukowych Sarah nie prowadziła, albowiem środowisko, z którego się wywodziła, nie oferowało wówczas kobietom zbyt wielu możliwości intelektualnego rozwoju¹⁹. Warto wspomnieć, że Joseph Banks wraz z innymi przyrodnikami w czasie wypraw naukowych do Brazylii, Australii i Nowej Zelandii²⁰, Tahiti, Nowej Funlandii i Labradoru kompletował liczne okazy egzotycznej flory. Rośliny te zostały przekazane do Królewskich Ogrodów Botanicznych w Kew w celu prowadzenia eksperymentalnych upraw, adaptacji do nowego środowiska. Z czasem trafiły także do innych ogrodów botanicznych, zmieniając z czasem oblicze tradycyjnych angielskich parków i ogrodów, sam zaś kompleks ogrodów Kew stał się najsłynniejszy zarówno ze względu na różnorodność flory, jak i prowadzone w tym miejscu badania botaników. Inne unikatowe okazy zebrane przez Banksa stały się podstawą zasobów Muzeum Historii Naturalnej. Warto dodać, że Banks przyczynił się do rozpowszechnienia wielu roślin jadalnych, jak na przykład chlebowca rosnącego dotychczas na Tahiti i innych wyspach Polinezji, dzięki czemu w wielu miejscach świata udało się pokonać widmo głodu lub mu zapobiec.

¹⁹ John GASCOIGNE, *Joseph Banks and the English Enlightenment. Useful Knowledge and Polite Culture*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, s. 23.

²⁰ W czasie wyprawy do Australii zebrano około 30 tys. roślin i tysiąc zwierząt; fakt zebrania tak wielu okazów roślin miał wpływ na nazwę zatoki, którą James Cook określił mianem Botany Bay.

Zapiski czynione ręką Sarah na egzemplarzach druków ulotnych, które tworzyły zaczątek jej kolekcji, wskazują, iż już w wieku lat 10 (od roku 1755) gromadziła materiały efemeryczne²¹. Oryginalny zbiór, liczący ponad 19 tysięcy jednostek, zasilił ostatecznie zasoby działu Prints and Drawings Muzeum Brytyjskiego oraz Biblioteki Brytyjskiej²². Sophia Banks kolekcjonowała przede wszystkim publikowane w Anglii ulotki reklamowe i handlowe, których łączna liczba przekroczyła 6 tysięcy sztuk. W kręgu zainteresowań zbieraczki znalazły się także karty wizytowe (ponad 5 tysięcy kart tłoczonych na terenie Wielkiej Brytanii oraz 1500 sztuk pochodzących z innych krajów), bilety wstępu oraz bilety innego typu (łącznie około 3 tysięcy), drobne ogłoszenia, karty wyborcze, losy, grafiki satyryczne (również francuskie oraz unikatowe, publikowane przede wszystkim w Londynie broszury lub wycinki prasowe przedstawiające osiemnastowieczną modę męską, w tym karykatury strojów noszonych przez modnisiów, tzw. makaroniarzy), karty mody, ekslibrisy, frontyspisy, druki jubileuszowe, ballady, dokumenty heraldyczne, etykiety, wycinki gazet dotyczące rozrywki oraz popularnych, masowych widowisk, m.in. baloniarstwa czy pokazów sztucznych ogni. W jej zbiorze materiałów niekonwencjonalnych znalazły miejsce także teatralia, głównie afisze, drukowane programy, zaproszenia na spektakle realizowane w prywatnych rezydencjach, posiadłościach, pałacach lub zamkach arystokracji w okresie 1770–1810, kiedy przypadał w Anglii złoty wiek zainteresowania amatorskimi przedstawieniami teatralnymi. Zasób zawiera też unikatowe materiały związane z innym hobby Sarah S. Banks — łucznictwem. W świetle słów Alfreda W. Pollarda, autora książki *English Book Collectors*, dokumenty tego rodzaju, m.in. ogłoszenia oraz wycinki prasowe, były — podobnie jak druki heraldyczne oraz publikacje dotyczące rycerzy — wklejane przez autorkę kolekcji do specjalnych albumów. W poczet zbiorów Biblioteki Brytyjskiej włączono 66 takich tomów.

Egzemplarze, które trafiały do kolekcji druków niekonwencjonalnych, Sarah Banks najczęściej kupowała. Zachowały się zapiski świadczące też o poszukiwaniu unikatów oraz wymianie z innymi kolekcjonerami, jak również o darach, które przyjmowała od znajomych. Zgodnie z przywoływanym już opracowaniem Arlene Leis krąg osób, od których zbieraczka pozyskiwała materiały efemeryczne, tworzyli w większości uczeni związani z Josephem Banksem, w tym także przyrodnicy spoza Anglii. Zbiory przechowywane były w obszernej londyńskiej rezydencji Banksów na Soho Square, a także w posiadłości Revesby Abbey w Lincolnshire. Gromadzone nabytki Sarah inwentaryzowała, systematyzowała, a na-

²¹ Arlene C. LEIS, *Sarah Sophia Banks. Collecting ephemera in late Georgian England*, <http://ephemerareources.blogspot.com/2014/06/sarah-sophia-banks-collecting-ephemera.html> [dostęp: X 2015].

²² *Rare Birds: Female Collectors and The British Museum*, [w:] Marjorie CAYGILL, *Creating the Great Museum. Early Collectors and The British Museum*, <http://www.fathom.com/course/21701728/session3.html> [dostęp: X 2015].

stępnie porządkowała w kolejności chronologicznej. Były one najczęściej wklejane do albumów, niekiedy umieszczane na oddzielnych kartach o wymiarach $18\frac{1}{4} \times 23\frac{1}{2}$ cala²³. Jak wspomniano, twórczyni kolekcji często opatrywała gromadzone przez siebie materiały dodatkowymi, odręcznymi notatkami, dotyczącymi np. dat pozyskania druku. Co ciekawe, karty wizytowe rejestrowane były hierarchicznie, zgodnie ze statusem społecznym właścicieli. Szczyt stanu szlacheckiego w albumach Sarah S. Banks stanowili „English earls” — angielscy hrabiowie, następnie „Irish pars” — irlandzcy parowie, ostatnia warstwa określana była słowami „English persons”. Karty wizytowe szlachty wklejane były do albumów w układzie kolumnowym zgodnie z nazwiskami rodzin i tworzyły specyficzne drzewa genealogiczne, niekiedy z pustymi miejscami czekającymi na uzupełnienie. W zbiorze kart wizytowych znalazły się także wizytówki należące do tzw. akcydensów manipulacyjnych — formularze z pustymi miejscami do wypełnienia. W świetle tekstu Arlene Leis *Sarah Sophia Banks: Collecting ephemera in late Georgian England* tego rodzaju druki porządkowane były pod hasłem „blanks” w zależności od stylu, tematu, motywu zdobniczego, np. „kwiaty”, „ptaki”, „postacie”, „figury geometryczne”. Natomiast druki efemeryczne publikowane w innych krajach Europy oraz poza kontynentem, stanowiące mniejszą część zasobu, rejestrowane były w układzie topograficznym, zgodnie z miejscem pochodzenia. Co ciekawe, ze względu na to, że publikacje z tej grupy najczęściej przedstawiały zabytki lub krajobrazy, Sarah opisywała je, stosując klasyfikacje wykorzystywane przez Josepha Banksa do systematyki biologicznej zbiorów historii naturalnej. Zgodnie z badaniami Arlene Leis Sarah Banks stosowała różne taksonomie, na przykład podział Linneusza, ale także własne, odrębne klasyfikacje wymykające się typowym zasadom szeregowania zbiorów kolekcjonerskich. Sarah odnosiła się tu do kwestii kultury oraz tożsamości kulturowej.

Inną ciekawą cechą jej kolekcji jest łączenie egzemplarzy prywatnych, zawierających dane o charakterze osobistym, niekiedy o tzw. treści wrażliwej, z drukami prezentującymi informacje powszechnie dostępne. Pierwsze ze wspomnianych materiałów ukazują szczegółowo historię rodziny Banksów oraz kręgu ich bliskich przyjaciół, w tym uczonych z Towarzystwa Królewskiego. Publikacje należące do drugiej grupy przedstawiają szerzej ówczesne życie społeczne, polityczne, kulturalne. Dokumentują ważne wydarzenia, uroczystości i masowo upamiętniane momenty, np. rocznice zwycięstwa nad Napoleonem, szczególnie udziału w tym triumfie Arthura Wellesleya, księcia Wellington. Sarah Banks z wielką uwagą śledziła dokonania najśłynniejszego admirała królewskiej marynarki brytyjskiej lorda Nelsona, uczestnika licznych ekspedycji, wojen i bitew morskich. Unikatowe — z dzisiejszego punktu widzenia — druki efemeryczne, dotyczące życia admirała oraz uroczystości pogrzebowych i żałobnych po śmierci bohatera, zostały odrębnie zarejestrowane w jednym obszernym albumie.

²³ A.C. LEIS, *Sarah Sophia Banks...*

Do publikacji przedstawiających życie społeczne należy też zaliczyć materiały satyryczne przedstawiające odzianych w orientalne stroje gubernatorów, namiestników lub członków rodziny króla Jerzego III, podejrzewanych lub oskarżanych o korupcję. Odrębną część zasobu zgromadzonego przez Sarah S. Banks stanowią druki ukazujące rozwój reklamy handlowej oraz promocję produktów i usług, często ulepszanych i unowocześnianych wraz z upływającym czasem. Wszystkie wymienione druki oprócz zawartych w nich często unikatowych faktów i danych są wielką skarbnicą źródeł kultury artystycznej.

W świetle przytaczanego już opracowania Arlene Leis *Sarah Sophia Banks: Collecting ephemera in late Georgian England* wartość zbioru osiemnastowiecznych publikacji ulotnych przekazanych w darze przez spadkobierców Sarah S. Banks 23 listopada 1818 roku do Muzeum Brytyjskiego wynosiła zaledwie 150 funtów. Jednak już 11 grudnia 1818 roku Thomas Smith — kustosz działu Prints and Drawings tego muzeum zanotował, że wśród porządkowanych druków znaleziono unikatowe, pojedyncze egzemplarze publikacji tłoczonych przez słynnych angielskich rytowników²⁴. Autorka cytowanego opracowania zwróciła też uwagę, iż kolekcja Sarah S. Banks jest jak dotąd największym, niezwykle różnorodnym zasobem druków ulotnych podarowanym oraz przyjętym przez Muzeum Brytyjskie²⁵. Obecnie kolekcja Sarah S. Banks podzielona jest na następujące kategorie: I. England, Scotland, Ireland; II. Holland, Germany; III. Denmark, Sweden, Russia, Poland, Hungary, Italy; IV. Switzerland, Spain, Portugal; V. Africa, Asia, America and Siege Pieces; VI. Tokens; VII. Medals; VIII. Coins (misc.) oraz jest katalogowana i pieczołowicie digitalizowana. Cyfrowe wersje oryginalnych druków dostępne są pod adresem: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx.

W świetle pracy historyka nauki Marilyn Bailey Ogilvie pt. *Women in Science: Antiquity through the Nineteenth Century: A Biographical Dictionary with Annotated Bibliography*, niezależnie od osiągnięć w dziedzinie kolekcjonerstwa Sarah S. Banks znalazła swoje miejsce w świecie nauki²⁶. Wśród przyrodników jest ceniona do dzisiaj za twórcze rozmowy, krytyczne polemiki i pomysły, których nie szczędziła Josephowi Banksowi w dniach jego błyskotliwej aktywności badawczej. Dowodem intelektualnego zaangażowania Sarah w badania prowadzone przez Josepha są między innymi listy wymieniane przez rodzeństwo w czasie wypraw naukowych. Za specjalny wkład Sarah S. Banks w rozwój nauk przyrodniczych uznawane jest zaś skopiowanie przez nią bogatego w dane z zakresu

²⁴ Central Archive Trustees Papers, Officer's Reports. T. 5. 1818–1819, nr 1164, Department of Antiquities Print Room', za: A.C. LEIS, *Sarah Sophia Banks...*

²⁵ Kim SLOAN, *Aimed at Universality and Belonging to the Nation; the Enlightenment and the British Museum*, [w:] *Enlightenment: Discovering the World in the Eighteenth Century*. Ed. by Kim Sloan and Andrew Burnett, London: British Museum Press 2003.

²⁶ Marilyn Bailey OGILVIE, *Women in Science: Antiquity through the Nineteenth Century. A Biographical Dictionary with Annotated Bibliography*, Cambridge, Mass.: MIT Press 1993, s. 35.

botaniki dziennika, który jej brat prowadził w czasie wyprawy naukowej Jamesa Cooka do Nowej Funlandii i Labradoru w 1766 roku. Dziennik ten w latach 80. ubiegłego wieku stał się przedmiotem szczegółowych badań australijskich przyrodników, wśród których sir Joseph Banks określany jest mianem „ojca Australii”.

BELLA CLARA LANDAUER: „THE FIRST LADY OF EPHEMERA”

O unikatową, szacowaną na 800 tysięcy jednostek, tworzoną od 1923 roku kolekcję druków efemerycznych Belli Clary Fackenthal Landauer (1874–1960), znanej w Nowym Jorku jako „the First Lady of Ephemera”, intensywnie zabiegało kilkanaście amerykańskich instytucji naukowych i znanych bibliotek akademickich, między innymi Metropolitan Museum of Art, Smithsonian Institution, New York Public Library, Dartmouth College Library, Library of Congress oraz Baker Library w Uniwersytecie Harvarda²⁷. Choć Bella urodziła się i żyła w zupełnie innej epoce niż Sarah Sophia Banks, to jednak obie kolekcjonerki mimo ewidentnych różnic i odmienności łączyło kilka wspólnych cech. Pierwszą analogię można dostrzec w stopniu zamożności, związanym z przynależnością do warstw uprzywilejowanych. Bella nie mogła poszczycić się szlacheckim pochodzeniem, jednak brak ten w perspektywie ekonomicznej rekompensowała jej przynależność do klasy kapitalistów. Była jedynym dzieckiem właściciela fabryk gorsetów, który dzięki podejmowanym przedsięwzięciom ekonomicznym zapewnił swojej rodzinie znakomite warunki do życia. Kolejne podobieństwo B.C. Landauer do S.S. Banks wyznacza brak możliwości rozwinięcia talentów intelektualnych w systemie zinstytucjonalizowanej oświaty. W świetle pochodzącego ze stron internetowych The New York Historical Society Library Department of Prints, Photographs, and Architecture *Guide to the Bella C. Landauer Collection of Business and Advertising Ephemera*, zawierającego notę biograficzną, ojciec Belli Clary Landauer nie wyraził zgody na kontynuowanie przez córkę nauki w szkole wyższej²⁸. Mimo widocznych uzdolnień — Bella władała biegle kilkoma językami — jej edukacja, oprócz nauczania domowego, objęła jedynie prywatne kursy organizowane przez przybyłą w 1902 roku z Wielkiej Brytanii Caroline D. Hewitt — zatrudnianą w tym charakterze także przez wielu innych prominentnych i dbających o wykształcenie swoich dzieci nowojorczyków. Autorzy biografii zanotowali, że Bella przez krótki czas była uczennicą Hewitt School, założonej przez Caroline w 1920 roku, po wieloletnim sukcesie domowego na-

²⁷ *Guide to the Bella C. Landauer Collection of Business and Advertising Ephemera*, New York 2011, <http://dlib.nyu.edu/findingaids/html/nyhs/landauer/bioghist.html> [dostęp: X 2015].

²⁸ *Bella C. Landauer Collection of Business and Advertising Ephemera*, The New-York Historical Society Library Department of Prints, Photographs, and Architecture, <https://www.nyhistory.org/sites/default/files/PR-031%20Landauer%20Finding%20Aid%20Sept%202006%20PDF%20version.pdf> [dostęp: XI 2015].

uczania oraz prywatnego edukacyjnego przedszkola. Co ciekawe, we wszystkich notach biograficznych kolekcjonerki przewija się wątek samokształcenia — Bella swoje pasje i zamiłowania starała się rozwijać samodzielnie, stopniowo rozszerzając krąg zainteresowań, wśród których oprócz lingwistyki znalazły się również teatr i opera, a także aeronautyka. W 1900 roku Bella, zgodnie z wolą ojca, wyszła szczęśliwie za mąż za prominentnego fabrykanta Nathana Landauera. Małżeństwo doczekało się dwójki synów, z których James D. Landauer przez pewien czas opiekował się zasobem pozostawionym przez matkę oraz starał się podzielić spuściznę między starające się o jej przejęcie instytucje naukowe.

Pasję kolekcjonerską Bella Clara Landauer realizowała od 1923 roku, po przeżyciach związanych ze skutkami I wojny światowej, głównie wynikających z dobrowolnej pracy podjętej w American Volunteer Field Service z rannymi amerykańskimi żołnierzami transportowanymi z europejskich frontów do nowojorskiego portu. Pierwszym jej nabytkiem miało być portfolio ekslibrisów, które zostało zakupione w jednym z nowojorskich antykwariatów. W świetle informacji zamieszczonych w pochodzącym z 2006 roku katalogu *Bella C. Landauer Collection of Business and Advertising Ephemera* ważną rolę w zbierackim debiucie Belli odegrał fakt, iż nabytek pochodził z kradzieży, a właściciel antykwariatu osobiście zabiegał o odkupienie od Belli albumu²⁹. Od tego momentu do dnia swojej śmierci Bella gromadziła „skrawki starych papierów”, z których najstarsze pochodziły z roku 1700³⁰. Początkowo zbierała wyłącznie ekslibrisy, następnie przedmiotami jej kolekcjonerskich zainteresowań stały się karty oraz ulotki handlowe, później kalendarze, plakaty i afisze, papierowe opakowania, np. gum do żucia, bilety loteryjne i losy, nuty, cenniki, ulotki, etykiety winiarskie, naklejki, pudełka zapalek, kartki okolicznościowe — tzw. cameo cards, grafiki satyryczne, fotografie (Arthura Rodzinsky’ego, Bruno Waltera Schlesingera, Leopolda Stokowskiego), akwaforty (Henry’ego Zieglera oraz Boba Hulse’a), japońskie rysunki ukazujące uprawę i zbiór herbaty i inne. W świetle pracy związanego ze Smithsonian Libraries Paula McCutcheona, *Introduction to Bella C. Landauer Collection of Aeronautical Sheet Music*, przedmiotów swojej pasji Bella Landauer poszukiwała przede wszystkim w Nowym Jorku, była stałym gościem antykwariatów, aukcji antykwarycznych, magazynów i hurtowni wydawniczych, w których przechowywano druki wycofane ze sprzedaży, utrzymywała bieżące kontakty z wydawnictwami, nie gardziła także publikacjami rozdawanymi na ulicach³¹. Poszukiwania druków szczególnie dla niej cennych prowadziła też poza swoim rodzinnym miastem, w tym także w Europie. Stąd w powstałym, unika-

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Manuel FAJA I RIERA, *Collecting Tea tags, a hobby that comes from long and far away*, The Collectors Magazine, 41 (czerwiec 2013), s. 15–16, <http://www.teabagonline.nl/magazines/T%20Collectors%20Magazine%2041.pdf> [dostęp: XI 2015].

³¹ Paul MCCUTCHEON, *Introduction to Bella C. Landauer Collection of Aeronautical Sheet Music*, <http://www.sil.si.edu/ondisplay/Music/intro.htm> [dostęp: XI 2015].

towym zbiorze znajdują się druki publikowane po francusku, włosku, niemiecku oraz w innych językach. Warto wspomnieć, że w świetle danych pochodzących z serwisu American Book Collecting w Stanach Zjednoczonych na lata 20. ubiegłego stulecia przypadł szczyt społecznego zainteresowania kolekcjonerstwem³².

Bella wpisała się w tę modę, kierując swoją kolekcjonerską uwagę na przedmioty pomijane przez zbieraczy, uznawane za bezwartościowe. We współczesnych magazynach kolekcjonerskich, upowszechniających wiedzę na temat obiektów marginalizowanych, niedostrzegalnych, wymykających się zarówno aktywnym hobbystom-zbieraczom, jak i uczonym poszukującym oryginalnych źródeł do badania przeszłości, Bella Clara Landauer jest często przedstawiana jako inicjatorka, jedna z niewielu zainteresowanych pozyskiwaniem osobliwych artefaktów, na przykład kolekcjonowaniem opakowań na ekspresowe torebki herbaciane. Jednocześnie osoby opisujące jej działalność podkreślają kompulsywny charakter zbieractwa Belli, co zgodnie z terminologią wykorzystywaną przez psychologów oznacza, że gromadziła ona swoją kolekcję pod wpływem „niedającego się opanować wewnętrznego przymusu”. Przymus ten stanowić może kolejną analogię łączącą Sarah Banks oraz Bellę C. Landauer. Pierwsza wzbudzała zaciekawienie i jednocześnie politowanie z racji dziur wyciętych w sukniach wykorzystywanych w celu transportowania książek i materiałów ulotnych. Bella natomiast przemierzała Nowy Jork, dzwigając reklamówki pełne druków, początkowo przechowywanych w domu zbieraczki, który wkrótce okazał się zbyt mały, by pomieścić szybko przyrastającą kolekcję. Na szczęście potencjał źródłowy kolekcji został dostrzeżony przez ekspertów z Nowojorskiego Towarzystwa Historycznego, kiedy z powodu braku miejsca do przechowywania nabytków Bella jej fragment przekazała temu towarzystwu. W rezultacie otrzymała niewielkie pomieszczenie, w którym mogła gromadzić oraz porządkować zasoby. Po remoncie oraz rozbudowie budynku Nowojorskiego Towarzystwa Historycznego B.C. Landauer przekazano specjalny gabinet, w którym stałe miejsce znalazła „Landauer Collection”, jej twórczyni została zaś honorowym kuratorem zbioru. Od tego czasu, bez szkody dla kolekcjonerskich zamiłowań, Bella spędzała całe dnie w siedzibie Nowojorskiego Towarzystwa Historycznego. W środowisku miłośników historii Nowego Jorku stała się postacią ważną i znaną, ceniono jej wyjątkową wiedzę oraz znakomitą orientację w historii miasta. Fragmenty jej kolekcji, każdorazowo wybierane z powodu rocznic ważnych dla miasta wydarzeń, jubileuszy, świąt, były udostępniane publiczności w niedzielne popołudnia. Wystawy druków stanowiących cenne zapisy graficzne cieszyły się przez wiele lat dużym powodzeniem wśród zwiedzających.

Obecnie zbiór publikowanych w XIX i XX wieku druków ulotnych i okolicznościowych podarowany Nowojorskiemu Towarzystwu Historycznemu przechowywany jest jako „Bella C. Landauer Collection of Business and Advertising

³² K. ZIMMERMAN, *op. cit.*

Ephemera”. Elementy kolekcji zostały usystematyzowane w siedem serii, z których każda jest podzielona na liczne podkategorie: I) *scrapbooks*, II) *ephemera files (small, medium, large)*, III) *sheet music*, IV) *Weichsel Tobacco Collection*, V) *playing cards*, VI) *speakeasy cards*, VII) *erotic advertising cards*. Inne obszernie fragmenty zasobu zgromadzonego przez Bellę C. Landauer otrzymały Smithsonian Institution Libraries („Bella C. Landauer Aviation Ephemera Collection, 1925–1945”), Metropolitan Museum of Art („Early American Trade Cards, Some Early Vermont Invitations”), Dartmouth College Library („Bella C. Landauer Collection of Eugene O’Neill, circa 1915–1941”) oraz Library of Congress i Baker Library w Uniwersytecie Harvarda („American Women Collected by Bella Clara Landauer”). Zasoby przechowywane w tych placówkach zostały w większości zdigitalizowane. Zbiory Belli C. Landauer są nadal ważnym źródłem faktów i danych dla badaczy, którzy w materiałach uznawanych za bezwartościowe odnajdują cenne oraz inspirujące informacje.

ZAKOŃCZENIE

Trevor Bond, związany z Washington State Library, w artykule *When trash reveals history* opisał przydatność druków efemerycznych zachowanych w Bibliotece Bodlejańskiej do badań naukowych na przykładzie osiemnastowiecznego cennika pochodzącego z angielskiego sklepu spożywczego:

druk może nam powiedzieć, co było dostępne w danym sklepie, w określonym miejscu i czasie; ujawnia, jak kupcy prowadzili swoje firmy, druk przedstawia ceny poszczególnych towarów, [...]. Zbiór tego rodzaju druków pozwala śledzić zmiany w potrzebach klientów, proces wprowadzania nowych produktów i technologii oraz rozwój systemów transportowych. Jeden z takich cenników opublikowany ok. 1750 roku pochodził ze sklepu Johna Watkinsona z Newbrough, Scarbrough. Pan Watkinson sprzedawał szereg interesujących towarów m.in.: sześć rodzajów cukru, grzyby smardze, trufle, proch strzelniczy, krzesiwa, pięć rodzajów proszku do włosów, pięć odmian tabaki oraz szereg leków³³. [tłumaczenie moje — A.F.B.]

Druki ulotne i okolicznościowe zgromadzone przez Sarah S. Banks oraz Bellę Clarę Landauer stanowią prawdziwe kopalnie źródeł do badań naukowych dla uczonych reprezentujących różne specjalizacje, w tym także uczonych podejmujących zagadnienie kolekcjonerstwa. Postacie twórczyń przedstawionych zbiorów dowodzą, że stwierdzenie Holbrooka Jacksona „kobiety nie są kolekcjonerkami” nie jest zgodne z prawdą. W opinii autorki niniejszego tekstu należy przyznać słuszność przekonaniu Maurice’a Rickardsa, który publikacje ulotne i okolicznościowe określił w swojej książce *Collecting Printed Ephemera* jako „Gold in your waste basket”.

³³ Trevor BOND, *When trash reveals history*, <http://wsm.wsu.edu/s/index.php?id=690> [dostęp: XI 2015].

ANETA FIRLEJ-BUZON

SARAH SOPHIA BANKS AND BELLA CLARA LANDAUER
— COLLECTORS OF EPHEMERAL LEGACY

Summary

The article contains information about the ephemera collections of Sarah Sophia Banks (1744–1818) from England and Bella Clara Landauer (1874–1960) from the United States. Although differing in terms of their contents and, to some extent, their typology, the collections, amassed in various locations and historical periods, built up of passion bordering on mania, are unique as sources, appreciated by contemporary scholars. Worthy of note from the point of view of book and library scholars are both the figures of the two collectors and the original materials which attracted the attention of Banks and Landauer. The same can be said of the way they pursued their unique hobby and their pioneering work with materials which from the point of view of library practice are regarded as difficult, requiring special measures in the process of acquisition, collecting, study, storage and protection. Thus the experiences of the eponymous collectors, who amassed, selected, systematised and arranged various types of ephemera, become all the more interesting and worthy of popularisation. Worthy of note is also the very fact that the unconventional collections were given to research institutions. Of particular significance in this respect is Sarah S. Banks' collection, which despite its size was incorporated into the British Library collection already in 1818 owing to its source potential and need to protect it. The ephemeral publications amassed by Sarah S. Banks are currently kept in the British Library. Bella C. Landauer's collection, owing to the huge number of items, was divided and given to various institutions and research libraries, e.g. New York Historical Society, Smithsonian Institution Libraries, New York Public Library or Baker Library at Harvard University. Some of these institutions make digitised items from these collections available online, thanks to which the growing public domain resources can be used to initiate and develop new research. The aim of this article is to introduce the figures of the two collectors and the ephemera — the object of their collecting passion.

KEY WORDS: Sarah S. Banks, Bella C. Landauer, ephemera, collecting